

Tradycyjne budownictwo drewniane w Muzeum Budownictwa Ludowego – Parku Etnograficznym w Olsztynku, ekspozycja i użytkowanie

Wiesława Chodkowska

*Muzeum Budownictwa Ludowego- Park Etnograficzny w Olsztynku,
e-mail: w.chodkowska@muzeumolsztynek.com.pl*

Streszczenie: W latach 1909- 1912 wzniesiono pierwsze Heimatmuseum w Królewcu, które translokowano do Olsztynka w latach 1938-1943. Twórcami muzeum byli profesorowie uniwersyteccy dr Adalbert Bezenberger, dr Felix Ernst Peiser i konserwator prowincjonalny Richard Dethlefsen. Do tamtego muzeum wybrano najciekawsze przykłady budownictwa drewnianego, reprezentatywne dla regionów ówczesnych Prus Wschodnich. Twórcy muzeum podjęli wówczas decyzję o budowie kopii wybranych w terenie obiektów. Po 1945 roku do muzeum translokowano w przeważającej części oryginalną zabudowę. W referacie podano przykłady budownictwa ludowego charakterystyczne dla Warmii, Mazur i Powiśla i sposoby ich ochrony. Przybliżono sposoby ochrony obiektów drewnianych na kilku płaszczyznach. Jedną z nich są remonty wykonywane przez własną ekipę złożoną z: cieśli, stolarzy, dekarza, kowala, ślusarza, elektryka, murarzy i starszego renowatora. Wskazano ważny sposób zwrócenia uwagi na konieczność ochrony budownictwa drewnianego poprzez edukację. Omówiono realizowane lekcje muzealne i imprezy edukacyjne, podczas których prezentowane są zróżnicowane typy zabudowy, na modelach pokazywane są sposoby wznoszenia budynków i zdobienia detalem architektonicznym. Podano przykłady współcześnie wzniesionych budynków drewnianych, dla których inspiracją był historyczny detal.

Słowa kluczowe: Muzeum, budownictwo drewniane, skansen w Olsztynku, ochrona konserwatorska, edukacja muzealna.

1. Wprowadzenie

Idea Artura Hazeliusa, twórcy pierwszego Skansenu w Sztokholmie, na przełomie XIX i XX w. inspirowała wielu miłośników kultury ludowej w Europie¹. Niemieccy etnografowie wskazywali na Prusy Wschodnie, w których zachowało się najwięcej obiektów drewnianego budownictwa ludowego². W 1893 r. powołano w Prusach Wschodnich urząd prowincjonalnego konserwatora zabytków (Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreußen), którego zadaniem była inwentaryzacja

¹ W latach 1891-1918 w Europie powstało ponad 100 muzeów na wolnym powietrzu, patrz: L. Ryšicová, Z. Cvikl, S. Klein, D. Sudak, T. Sadowski, *Wiosna europejskich muzeów na wolnym powietrzu, katalog wystawy w stulecie muzealnej inicjatywy Teodora i Izdory Gulgowskich we Wdzydzach*, Wdzydze Kiszewskie 2006, s. 7, za: W. Chodkowska, M. Sabljak- Olędzka, Z. Adamiec, *Historia Ostpreussisches Heimatmuseum w Królewcu 1909-1945, dzisiejszego Muzeum Budownictwa Ludowego Parku Etnograficznego w Olsztynku*, Katalog Wystawy, Olsztynek 2011 s. 5.

² L. Goldstein, *Das Königsberger Freiluftmuseum*, „Ostpreußische Heimat”, Jg. 2, z. 15, 1916., s. 432; por. F. Klonowski, *Park Etnograficzny w Olsztynku*, Olsztynek 1958. s. 7.

i ochrona historycznych pamiątek. Stanowisko konserwatora było obsadzane w drodze wyboru na okres trzech lat. Pierwszym konserwatorem był Adolf Bötticher, niemiecki historyk sztuki, zainteresowany budownictwem regionalnym³. W latach 1890-1896 na zlecenie władz, przy współpracy architekta Fritza Heitmanna, wykonał inwentaryzację zabytków sztuki Prus Wschodnich: rysunkową, opisową i fotograficzną. Efektem tych prac był wielotomowy inwentarz, publikowany w latach 1891-1899, zawierający 706 fotografii i 406 rysunków⁴. Dopiero to szczegółowe opracowanie zwróciło uwagę na regionalne typy zabudowy, różniące się w bryle i zdobieniu detalem architektonicznym. Po śmierci Böttichera w 1901 r. wybrano na urząd w styczniu 1902 r. Richarda Dethlefsena, architekta i historyka sztuki⁵.

2. Okres królewiecki Muzeum

Dethlefsen rozwinął myśl zachowania najcenniejszych przykładów budownictwa ludowego. Był on inicjatorem powstania muzeum na wolnym powietrzu (Freilichtmuseum) w Królewcu⁶. Pod budowę muzeum wybrano obszar z wąwozem na obrzeżach ogrodu zoologicznego i przyległe do niego nieużytkowane tereny⁷. Do muzeum planowano przenieść z każdego regionu najciekawsze przykłady budownictwa w pełni je wyposażać, a jeżeli okazałoby się to możliwe, również osiedlić tam mieszkańców i sprowadzić zwierzęta gospodarskie⁸. Ostatecznie Dethlefsen uznał za bezcelowe przenoszenie oryginalnych budynków gdy wykonawcy w regionie nadal stosowali stare techniki budowlane. Budowa muzeum przebiegała według określonych zasad: wybrane w terenie budynki szczegółowo inwentaryzowano przy konsultacji z rzemieślnikami, a następnie w muzeum budowano ich kopie. Otwarcie muzeum nastąpiło w lipcu 1913⁹. Podjęte wówczas decyzje dla Dethlefsena nie oznaczały odstępstwa od obowiązujących wówczas zasad. Trzeba jednak pamiętać, że na początku wieku XX dopiero kształtowała się doktryna konserwatorska, mówiąca o konieczności ochrony zachowanej substancji zabytkowej. W międzynarodowych dokumentach dotyczących konserwacji zabytków zawarto ją po raz pierwszy w roku 1931¹⁰. Dethlefsen odtworzył w muzeum trzy regiony wchodzące w skład Prus Wschodnich na

³ *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, z. 2, Poznań 2006, s. 22.

⁴ A. Bötticher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler in: Samland*, Heft I., Königsberg 1891, *Natangen*, Heft II., Königsberg 1898, *Oberland*, Heft III., Königsberg 1893, *Ermland*, Heft IV., Königsberg 1894, *Litauen*, Heft V., Königsberg 1895, *Masuren*, Heft VI., Königsberg 1896.

⁵ J. Przykowski, op. cit., s. 24; M. Arsyński, *Dethlefsen Richard*, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, s. 59.

⁶ Pod przewodnictwem nadprezydenta prowincji w 1911 r. w Królewcu powstał Komitet zwecku Errichtung eines Freilichtmuseums – Komitet ds. Zakładania Muzeów na Wolnym Powietrzu: S. Różański, Wstęp do inwentarza archiwalnego zespołu „Der Provinzialkonservator der Denkmäler der Kunst und der Geschichte der Provinz Ostpreußen” (AP Olsztyn), *Prusy Wschodnie. Zbiory fotograficzne dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu. Dokumentacja historycznej prowincji*, IS PAN, płyta CD.

⁷ R. Dethlefsen, *Führer durch das Ostpreußische Heimatmuseum*, Königsberg 1913. s. 5.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, s. 6.

¹⁰ Postanowienia konferencji w Atenach z 1931 r., Karta Rzymska – Włoska Karta Konserwacji Zabytków 1931 r., Karta Wenecka – Postanowienia i uchwały II Międzynarodowego Kongresu Architektów i Techników Zabytków w Wenecji 1964 r. i następne dokumenty.

początku XX wieku: oberlandzko-warمیński, litewski i mazurski. Na planie *Ostpreußisches Heimatmuseum* z 1913 roku pokazano 26 obiektów¹¹.

Fot. 1. Muzeum w Królewcu, budowa kopii chałupy z Burdajn, 1912 rok, IS PAN 0000113594

W latach 30 XX wieku postanowiono powiększyć teren muzeum i udostępnić go szerszej publiczności. Przy wyborze nowej lokalizacji w Olsztynku uwzględniono bliskość licznie odwiedzanego przez turystów Mauzoleum Hindenburga.

3. Okres olsztynecki Muzeum

W latach 1938- 1943 przeniesiono i wybudowano budynki na liczącym około 30 ha terenie. Obecne Muzeum Budownictwa Ludowego – Park Etnograficzny w Olsztynku jest instytucją kultury Samorządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego. W Muzeum utrzymano podział na regiony, uzupełniono o chłopskie zagrody, w większości oryginalne, z Warmii i z Mazur, a także o przykłady zabudowy reprezentującej duże założenia dworsko-folwarczne. Obecnie do zbiorów należy 76 obiektów dużej i małej architektury.

Wśród przeniesionych z Królewca do Olsztynka obiektów znajdują się reprezentujące budownictwo regionalne Prus Górnych (Oberland), regionu położonego w część zachodniej obecnego województwa Warmińsko-Mazurskiego, między innymi: chałpa z Burdajn w gm. Godkowo i kościół z Rychnowa w gm. Grunwald. Oba obiekty są kopiami wybudowanymi w królewieckim muzeum. Kopia budynku z Burdajn pochodzącego z I poł XIX wieku to przykład podcieniowej chałupy charakterystycznej dla terenów zamieszkiwanych przez osadników holenderskich, reprezentujących wysoki poziom gospodarki i kultury osadniczej, wykazujących się umiejętnościami meliorowania, zagospodarowywania i zasiedlania terenów podmokłych. Koloniści ci przybywali na tereny Prus Wschodnich i Rzeczypospolitej głównie od XVI wieku do lat 40. XX wieku. Drewnianą konstrukcję chałupy o układzie wieńcowym zdobią słupowo-ryglowe konstrukcje wystawki i ścian

¹¹ R. Dethlefsen, op. cit., s. 22-23.

szczytowych o polach wypełnionych cegłą i tynkowanych. Biel wypełnień malowniczo kontrastuje z ciemnym kolorem drewna, malowanymi okiennicami i szalunkowymi deskami na węglach. Wysunięta przed elewację frontową wystawka podcieniowa pełniła funkcję spichlerza. Oparto ją na ozdobnie opracowanych kolumnach zakończonych mieczami. W chałupie eksponowane jest wnętrze klasy szkolnej, w której odbywają się lekcje muzealne.

Fot. 2. Kopia chałupy ze wsi Burdajny w MBL-PE w Olsztynku, 2015 rok

W odległym około 15 km od Olsztynka- Rychnowie w gm. Grunwald, znajduje się drewniany kościół z 1714 roku, którego kopię wzniesiono w roku 1912 w królewieckim muzeum. W niewielkiej świątyni na planie ośmioboku z bali sosnowych łączonych na jaskółczy ogon skopiowano polichromowane wnętrze. Na ścianach namalowane są postaci Apostołów a na stropie scena biblijna z Adamem i Ewą, ujęte kartuszami i wicią roślinną. Oryginalny obiekt i jego ponad 100 letnia doskonała kopia należą do nielicznej grupy drewnianych kościołów zachowanych na terenie Warmii i Mazur. W obiekcie muzealnym odbywają się cykliczne uroczystości kościelne, chrzty i śluby.

Pierwszym obiektem przeniesionym na teren parku etnograficznego w Olsztynku po 1945 roku była oryginalna mazurska chałupa z podcieniem szczytowym ze wsi Gązwa w pow. mrągowskim. Jest to budynek z przełomu XVIII i XIX wieku, w którym połączono funkcję mieszkalną z gospodarczą pod jednym dachem. Część mieszkalna wzniesiona została w konstrukcji wieńcowej z bali sosnowych, część gospodarcza wymurowana z kamieni polnych. Chałupa usytuowana jest ścianą szczytową do drogi, zdobi ją płytki podcień oparty na trzech słupach. Podcień powstał z podparcia końcówek belek oczepowych, które z jednej strony leżały na murowanych kamiennych ścianach części gospodarczej, z drugiej dla odciążenia ścian chałupy podparte zostały dodatkowo słupami. Konstrukcja taka była przydatna przy wykorzystaniu poddasza do funkcji magazynowej a podpory opracowane w formie kolumnienek z ozdobnie wyciętymi mieczami dekorowały chałupę. Dach kryty trzciną wieńczą pazdury.

Fot. 3. Chałupa ze wsi Gązwa w MBL-PE w Olsztynku, 2015 rok

W wyposażeniu chałupy znajduje się piec kaflowy, najstarszy zachowany na Mazurach. Zabudowę zagrodową stanowią budynki przeniesione ze wsi Jerutki w gm. Świętajno, które w Muzeum nadal użytkowane są do hodowli ptactwa i zwierząt gospodarskich.

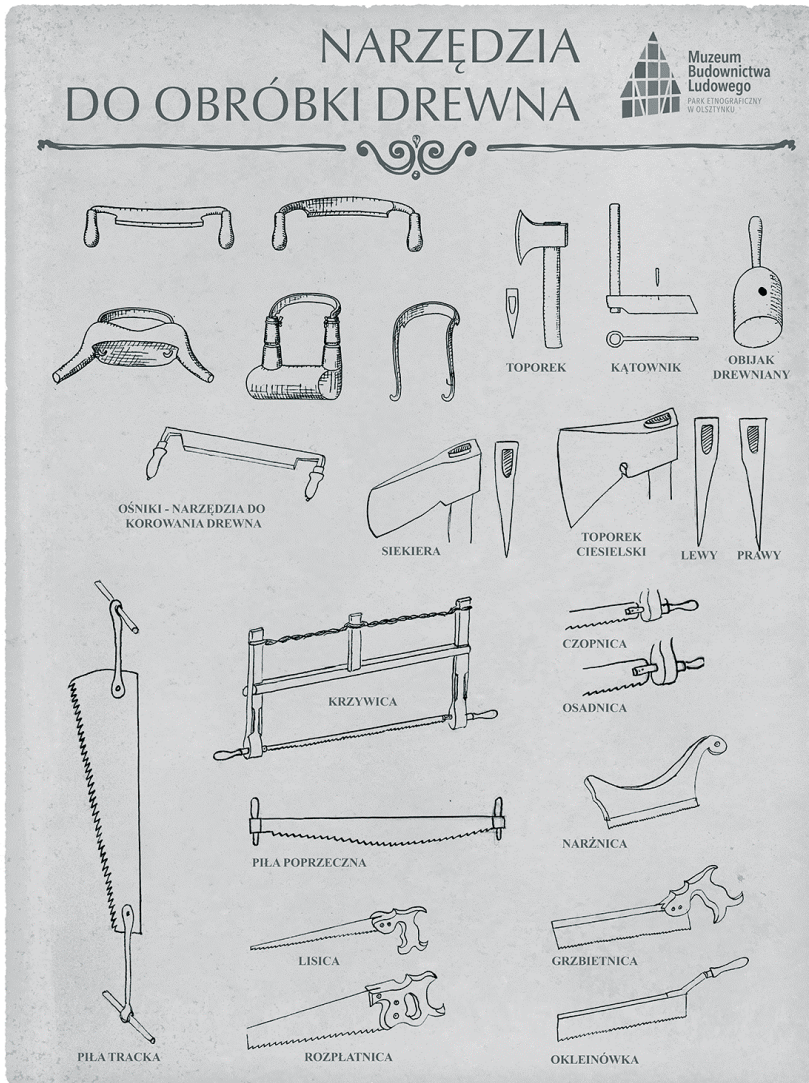
Region Warmii reprezentują między innymi budynki tworzące zagrodę z chałupą z Nowego Kawkowa w gminie Jonkowo w pow. olsztyńskim. Chałupa z XIX wieku, wzniesiona jest w konstrukcji wieńcowej w węglach łączonej na jaskółczy ogon z narożnym podcieniem, kryta trzcina. Jeden ze szczytów zbudowany jest w konstrukcji szkieletowej z wypełnieniem z cegły otynkowanej a drugi pionowo szalowany deskami. Dach wieńczę śparogi. Układ wnętrza dwutraktowy z czarną kuchnią po środku. W zabudowie podwórza znajduje się stodoła ze wsi Stękiń w gm. Jonkowo z kieratem wewnątrz i niewielka obórka ze wsi Kaborno w gm. Purda, w której od lat prowadzona jest hodowla ptactwa domowego a także wozownia z garnarnią przeniesione w latach 70-tych XX wieku ze wsi Tomaszkowo w gm. Stawiguda.

4. Sposoby ochrony i edukacji muzealnej

Ochrona obiektów drewnianych.

Ochrona obiektów drewnianych realizowana jest w Muzeum na kilku płaszczyznach. Jedną z nich są remonty wykonywane przez własną ekipę remontową złożoną z: cieśli, stolarzy, dekarza, kowala, ślusarza, elektryka, murarzy i starszego renowatora. Zakres niezbędnych prac ustala się na podstawie przeglądu obiektów wykonywanych kilka razy do roku, przez pracowników Działu Architektury. Z przeglądów spisywane są protokoły, na podstawie których określa się zakres prac wykonywanych przez ekipę remontową. W Dziale Architektury prowadzona jest dokumentacja prac przechowywana w teczkach obiektów.

Innym sposobem zwrócenia uwagi na konieczność ochrony budownictwa drewnianego jest edukacja, realizowana poprzez lekcje muzealne i imprezy edukacyjne. Jedną z nich jest cykliczna impreza pt. *Tajemnice ciesiolki- jak dawniej budowano* – jest to pokaz dawnych technik budowlanych.

Fot. 4. Edukacja muzealna

Na modelach pokazywane są sposoby wznoszenia budynków i zdobienia detalem architektonicznym a także sposoby poszywania dachu trzcina. Prezentowane są muzealne sprzęty do obróbki drewna, całość dopełniają planszowe wystawy tematyczne, na których pokazywane są ginące w krajobrazie zabytki: chałupy podcieniowe, wiatraki, młyny wodne i gorzelnie. W trakcie imprez omawiany jest detal charakterystyczny dla regionów i akcentowane są sposoby jego zachowania.

Fot. 5. Edukacja muzealna- pokaz dawnych technik budowlanych

Muzeum przygotowało również specjalną ofertę dla dzieci, które tego dnia mogą poukładać architektoniczne puzzle, drewniane klocki, *ubrać* papierową chałupę w detal oraz złożyć z papieru model kościoła. Cykliczne imprezy edukacyjne i lekcje muzealne zwrócone na tematykę ochrony drewnianej architektury cieszą się dużym powodzeniem. W 2015 roku w imprezy *Tajemnice ciesiolki* w ciągu jednego dnia brało udział 1008 osób.

Budownictwo drewniane to eksponowane w Muzeum i to nadal zachowane w terenie inspiruje współczesnych projektantów do wznoszenia nowych budynków, w których odwołują się do tradycji.

Fot. 6. Dom w Łutynowie, współczesne inspiracje

Fot. 7. Dom w Mycynach, współczesne inspiracje

Używanie tradycyjnego materiału jak kamienie polne w partiach cokołowych, drewno w konstrukcjach ścian, stosowanie konstrukcji ryglowych w gankach podcieniowych, zdobień z powtórzeniem detalu snycerskiego, dachówki w kolorze czerwonym, nadają nowym domom niepowtarzalny charakter, doskonale wpisując je w krajobraz historycznych wsi.

Przyjęte w MBL-PE w Olsztynku sposoby edukacji na temat architektury regionalnej są ciągle modernizowane. Wynika to z zapotrzebowania odbiorców przedstawianych działań. Staramy się aby każdorazowo wprowadzać nowe działania i tak np. planujemy w roku 2016 budowę modelu pokazującego konstrukcję słupowo- ryglową, którą uczestnik działań będzie mógł z pomocą muzealnika wypełnić strychulcem z gliną. W naszych działaniach uczestniczą całe rodziny, które wyedukowane przez nas dochodzą do wniosku, że mogą wybudować własny dom stosując tradycyjne materiały, techniki budowlane i sposoby zdobienia.

Literatura

- 1 Böttcher, *Die Bau- und Kunstdenkmäler in: Samland*, Heft I., Königsberg 1891, *Natangen*, Heft II., Königsberg 1898; *Oberland*, Heft III., Königsberg 1893; *Ermland*, Heft IV., Königsberg 1894, *Litauen*, Heft V., Königsberg 1895, *Masuren*, Heft VI, Königsberg 1896.
- 2 R. Dethlefsen, *Führer durch das Ostpreußische Heimatmuseum*, Königsberg 1913.
- 3 R. Dethlefsen, *Bauernhäuser und Holzkirchen in Ostpreußen*, Berlin 1911.
- 4 R. Dethlefsen, *Das Ostpreußisches Heimatmuseum in Königsberg*, „Heimatschutz“, Jg.10, Berlin 1915, s. 319-332.
- 5 R. Dethlefsen, *Ein Ostpreußische Heimatmuseum in Königsberg*, „Denkmalpflege“, nr 12, u. 13, Berlin 1911.
- 6 E. Riemann, *Das Freilichtmuseum in Hohenstein/Olsztyn*, „Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde. Im Auftrag der Kommission für ostdeutsche Volkskunde in der deutschen Gesellschaft für Volkskunde E.V.“, Band 18, Marburg 1975.
- 7 T. Lella, *Tożsamość regionu- współczesna architektura Warmii i Mazur*, Olsztyn 2008.
- 8 W. Chodkowska, M. Sabljak- Olędzka, Z. Adamiec, *Historia Ostpreussisches Heimatmuseum w Królewcu*, Olsztyn 2015.

Characteristic for the local tradition of wood construction in Museum of Building Ethnographic Park in Olsztynek, exposure and use

Wiesława Chodkowska

*The Folk Architecture Museum and Ethnographic Park in Olsztynek,
e-mail: w.chodkowska@muzeumolsztynek.com.pl*

Summary: Construction of the first Heimatmuseum in Königsberg in the years 1909-1912, which translocated to Olsztynek in the years 1938- 1943. The creators of the museum: the provincial conservator Richard Dethlefsen, university professors Dr. Adalbert Bezenberger, Dr. Felix Ernst Peiser. The choice of places to search for objects in the field. The most interesting examples of wooden buildings, representative for the then East Prussia regions. Decisions of the founders of the museum preservation: inventory of selected objects, reasons for the decision to build the museum copies of selected objects. Decisions conservation in MBL-PE in Olsztynek after 1945, translocation original building. Examples of folk buildings collected in the museum. Discussion of ways to protect wooden objects in the museum on several levels. One of them is repair performed by its own team consisting of: carpenters, joiners, roofers, blacksmith, locksmith, plumber, electrician, bricklayer and older renovator. Another way to draw attention to the need to protect the wooden buildings is education. Realized through the lessons museum and educational events during which presented different types of buildings, models are shown ways of erecting buildings and decorating architectural details. The museum presents outfits related to wood processing and temporary exhibitions.

Keywords: Museum, wooden building, open-air museum in Olsztynek, protection of conservation, education museum.

